

* ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق
** عبدالرحمن

گرونانک دی سماجک سُوجھ تے گلوبل وارمنگ بارے وچار

Abstract:

Global warming is the biggest challenge of the current century. It has not only affected us ecologically but proved a danger to human's life on earth. The experts are busy in creating awareness about it worldwide. A careful study of our mystic heritage leads us to the concerns of the Sufis about this futuristic menace. This article is an effort to highlight the traces of hints of global warming found in the work of Baba Guru Nanak Sahib.

Keywords: Global warming, Affected, Ecologically, Creating awareness, Futuristic, Heritage, BABA NANAK,

موجودہ صدی دا سب توں وڈا مسئلہ گلوبل وارمنگ ہے۔ جس پاروں نہ صرف انساناں نال جڑے عنصر بُری طراں متاثر ہوئے سگوں انسانی حیاتی اُتے وی تباہ کن اثرات دیکھن وچ آ رہے نیں۔ اس حوالے نال ماہرین نے پوری دُنیا وچ جانکاری دی مہم شروع کر رکھی اے۔ لیکن جدوں اسیں اپنے صوفی ورثے ول نگاہ پانے آں تاں تھوہ لگدا اے کہ اوہ آون والے سمیاں دیاں ایہناں اوکڑاں دے جانوسن۔ اسیں ایس مضمون وچ بابا گرونانک دے کلام وچ گلوبل وارمنگ دے حوالے نال پائے جان والے وچاراں نوں سامنے لیاون دی کوشش کیتی ہے۔

بابا گرونانک جی 1469 نوں نکانہ صاحب وچ پیدا ہوئے۔ نکی عمر وچ ای اپنے سے دیاں علمی ادبی زبانوں (عربی، فارسی، سنسکرت) دا نہ صرف علم حاصل کیتا سگوں ایہناں زبانوں وچ رچیا گیا ادب تے ہور علماں نوں وی اپنی سمجھ دا حصہ بنایا۔ پر ایہناں ساریاں درباری بولیاں تے ایہناں وچ رچیا علمی بھنڈار نانک جی دے من دی چنتا دا کوئی اُپاء نہ کر سکیا۔ اوہناں اپنی توجہ گیان دھیان ول کیتی۔ نانک دے ابا جی اس گل نوں نہ سمجھ سکے، تے اوہناں نانک نوں کاروبار ول لیاون دا چارا کیتا۔ پر نانک نے تے سچ دا سودا کرن لئی جنم لیا سی سو اوہناں اوہیو کیتا۔ نانک نوں اس دیہاری کاروبار ول

کوئی دلچسپی نہیں سی۔ ایس دے باوجود نائک نوں شاہی دربار وچ خزانیاں دی راکھی تے حساب کتاب دا کم لے دتا گیا پر ایہ وی طبیعت نوں راس نہ آیا تے اوہ چھڈ کے اُداسیاں نوں نکل پئے۔ ون سونے لوکاں نوں ملے، کھو دکھ دھرماں نوں جانچیا، اڈواڈ وچار دھاراواں نوں سمجھیا، لوکاں دے دکھ درد نوں اپنے آپ تے جریا، پوری دُنیا وچ مملو ان کیہ پئے کردے سن تے اوہناں دے خلاف خلقت کیہ پئی کردی سی تے خلقت نوں سرجن والی قدرت کیہ پئی کردی سی ایہناں ساریاں وارتاواں نوں سمجھیا۔ قدرت کیہ ہے؟ بندہ کون ہے؟ ایہناں دا آپس وچ کیہ ساک سمبندھ ہے؟ تے بندہ اپنے خالق نوں کیویں رازق کر سکدا اے۔ ایہناں چُچھاں دیاں گُجھیاں بھیداں نوں سمجھیا جانیا تے لوکاں اگے رکھیا۔ اُداسیاں توں واپس آ کے کرتار پور وسایا۔ کرتار پور کیہ سی ان گنت کرن ہاراں دی جوہ۔ اتھے آ کے اک نواں جہان وساون توں بعد پوری بندہ جون نوں کرتار کر آپ 1539ء نوں چلانا کر گئے۔

نائک جی نوں اک صوفی، اک سوجھوان، اک مصلح، اک نویں پنٹھ دے بانی دے روپ وچ تے سمجھن دا چارا کیتا جا رہیا اے۔ پر نائک جی ایہناں سمبھناں سروپاں توں پہلاں اک انسان سن۔ تے اک اجیہے انسان جیہناں اپنے ورگے جنیاں دی پڑنوں اپنے آپ تے جریا۔ تے اس پیڑ دے اجیہے اُپاء لہے جیہڈے پوری انسانیت لئی گوہ جوگ ہن۔ ایہناں اُپاواں نوں لہن لگیاں باجے نائک دے سایمنے چڑھدے (مشرق) دی فکری روایت موجود سی جیہڈے توں اوہناں بھر پور لایا اُٹھایا۔ لوڑیندا جا پدا اے کہ لگے ہتھ اتھے لہندے تے چڑھدے دی فکری روایت بارے وی گل کر لئی جاوے۔ چڑھدے ول انسانی جیون نوں اک گُل، اک اکائی دے روپ وچ سمجھیا جاندا اے۔ تے ساریاں مسئلیاں، اوکڑاں، دکھاں، بھیڑاں نوں سانجھا کر کے لوڑیندی اہمیت دتی جاندی اے۔ ایہناں اوکڑاں دا اُپاء دسن لگیاں جیون دیاں ساریاں انگاں، رنگاں نوں اہمیت دیندیاں ہویاں اک اجیہی گل کیتی جاندی اے جیہڈی کہ گل جیون دے گھیرے نوں کلاوے وچ سماؤندی ہووے۔ جد کہ لہندے ول دی فکری روایت دا ایہ مزاج ہے کہ اوہدے وچ اک اُچھے سمے تے اُچھے استھان وچ وسدے بندے دی کسے سمبھتوں وڈی لوڑ نوں موہرے کر لیا جاندا اے۔ تے انسانی جیون دیاں باقی لوڑاں نوں اکھوں پروکھے کر لیا جاندا اے۔ فیر آپنیاں ساریاں اوکڑاں نوں اک ای حل نال سلجھاون دا واہ لایا جاندا اے۔ جیہڈے نال ہوندا ایہ ہے کہ کئی سارے ”ازم“ جنم لیندے نیں۔ ایہ ازم وقتی پریشانی داتے کوئی حل دسدے نیں۔ پر گُجھ چر بعد ایہ ناکارہ ہو کے رہ جاندے نیں۔ پچھلی صدی وچوں کئی ونگیاں دتیاں جاسکدیاں نیں جیہڈے وچ ایہناں ”ازماں“ دا اک ہڑھ آ گیا سی۔ ہرازم توں بعد اوہدی تھاں ملن لئی کوئی دوجا ازم تیار ہوندا سی۔ ایہدے نال ہو یا ایہ کہ لہندے ول سانوں خشک فلسفیاں دی اک وڈی بھیڑ تے نظر آؤندی اے پر کسے ریفارمر دی کوئی صورت نہیں ساہمنے آؤندی جیویں کہ نائک۔

نانک نے انسانی جیون دے ہر پکھ وچ لوڑیندی اصلاح کرن دا چارہ کیتا۔ اوہناں اس گل نوں اپنے ویلے وچ سمجھ لیا سی کہ انسان دی بقاء لئی ضروری اے کہ انسان قدرت دا بچا وی کرے۔ بلکہ قدرت دی بقاء ای انسان دی بقاء اے۔ تاہیوں اوہناں لکھیا:

قدرت وید پُران کتتیاں قدرت سرب وچار
 قدرت کھانا پینا پہنن قدرت سرب پیار
 قدرت جاتیں جنسیں رنگیں قدرت جی جہان
 قدرت نیکیاں قدرت بدیاں قدرت مان اپمان
 قدرت پون پانی بیستر قدرت دھرتی خاک¹

نانک نے قدرت نوں کائنات دی ہر شے وچ ویکھیا تے ایہنوں ”جی جہان“ آکھیا۔ نانک دے ایہناں وچاراں دا کارن وی نانک دا ویلا ہے۔ کیوں جو نانک نے انساناں دے ماضی نوں منجھ نال سمجھیا سی تے اوہ ایہ سمجھ گئے سن کہ بھونیں اُتے ہون والے ظلم دامڈھ تدا می بھنیا جا چلیا سی جد انسان نے اپنے لابھ لئی پہلی وار قدرت دے کسے جی نوں وڈھیا سی۔ تے ایہ کم ہولی وودھدا گیا۔ اس گل نوں ہور کھول کے بیان لئی ضروری لگدا اے کہ نانک دے سے دے کجھ اہم واقعات نوں پھول لیا جاوے۔ ہر صدی اپنے بعد آون والیاں صدیاں دامڈھ بھندی اے پر کجھ صدیاں بلکہ ایہناں صدیاں وچ ہون والے کجھ بدلاء ایہے ہوندے نیں جیہڑے کہ انسانی رہتل تے انسانی چت چیتے تے ان مٹ نقش چھاپ جاندا ہے۔ ایہے سے وچ انساناں لئی لوڑیندا اے کہ اوہ ایہناں بدلاواں نوں سمجھ تے ایہناں بدلاواں تے انسانی جیون وچ اک توازن (برابری) لیاوے جیہڑیاں توماں دے آگوا یہ کم نہیں کر دے اوہ مٹ جاندا ہے۔ نانک دی صدی وچ وی ایہیاں کئی تبدیلیاں ہوئیاں جیہناں دی نوعیت سیاسی، مذہبی، فکری، سائنسی سی۔ نانک جی نے ایہناں ساریاں تبدیلیاں نوں اک عام انسان دے روپ وچ محسوس کیتا تے اک سو جھوان دے سروپ وچ ایہناں دے اُپاء لہن دا واہ لایا جیہدے وچ اوہ پھل ہوئے۔ نانک جی دے سے وچ ہون والیاں وڈیاں سیاسی تبدیلیاں وچوں اک اہم تبدیلی صلیبی جنگاں (1096-1271) دی سی (صلیبی جنگاں بھانویں نانک جی دے سے توں پہلے دیاں سن پر ایہناں دے نتیجے وچ ہون والے سیاسی جوڑ توڑ اوس ویلے عروج تے سن۔ اس توں بعد ہلاکو خاں تے چنگیز خاں دے عذاب نوں وی کوئی بوہتا چر نہیں ہو یا سی جیہناں نے بلا شُبہ پوری دھرتی نوں اُتھل پتھل دتا سی۔ تے تیمور دیاں دھاڑاں نوں کون جھلا سکدا اے جیہڑا کہ نانک جی دے جنم توں کجھ ورہے پہلے پوری دُنیا نوں لٹن وچ لگن سی۔ مذہبی حوالے نال ویکھینے تے مختلف مذہباں دے پرچار تے اوہناں دے ودھالے بھی جنگاں لڑیاں گئیاں جس پاروں سائنس دا کم ہُن جنگ دے لئی

نویں نوں ہتھیار بناون رہ گیا سی۔ فکری حوالے نال دیکھینے تاں چڑھدے ول آزاد سوچ اُتے مذہبی پابندیاں چنگیاں پکیریاں ہو گئیاں سن۔ ابن رشد دی ”تہافت الہاتفہ“ نوں چڑھدے ول اکھوں پروکھے کر دتا گیا سی۔ جد کہ لہندے ول دوہری سچائی والی فکرنوں چنگی اُچھتا مل رہی سی۔ پر لہندے ول وی انسانیت نوں مسئلہ اوہوسی جیہدا کچھے بیان ہو گیا اے۔ اک ودھیک گل ایہ وی کہ اوہناں دوج اُساری (Renaissance) دا مُڈھ تے بنھ لیا ہو یا سی پر ایہدی نیہہ انسان، عشق تے اخلاقیات تے رکھن دی بجائے طاقت دے حصول تے رکھی جیہدے نال پکھلے سارے خونی پکھو کڑنوں ہوو ودھا ملیا تے انسان اجوکی حالت تیکر ا پڑیا۔ اس گل دی دلیل وچ فرانسس بیکن (1561-1626) تے ایہدی ساری وچار دھارا نوں پیش کیتا جاسکدا اے جیسے، ”Knowledge for power“ ”دی گل کیتی۔ جد کہ نانک جی مؤ جب علم ہوئے نوں مکاوان والا ہوندا اے۔

گر کی سیوا سب دی چار ہوئے مارے کرنی سار²

اُتلی ساری گل بات داتت ایہ نکلیا پئی نانک دے سے وچ وی مسائل اوہیوں جیہدے کہ اج دے بندے دے ہن فرق اینا سی کہ اوس ویلے ایہ مسائل کسے حد تیکر گجھے سن تے اج نالوں ایہناں دی گبھیر تا گجھ گھٹ ہوئے گی۔ ایس سے وچ نانک دا جنم ہو یا تے اوہناں ایہناں ساریاں مسئلیاں دا حل دیا کہ کرت کرو، نام چپو تے ونڈ چھکو ایہ رویہ نہ صرف سانوں ہوئے توں دور کرے گا سگوں ساڈے رویاں تے رہن سہن وچ توازن وی پیدا کرے گا۔ اوہ توازن جس دی قدرت نے ساڈے کولوں منگ کیتی اے۔ جیویں ساڈی موجودہ حیاتی وچ جدید طبی تحقیق موجب ادھے لوکی زیادہ کھان پاروں مر رہے نیں تے ادھے بھکھ پاروں مر رہے نیں۔ نانک دیکھ رہے سن کہ پچھلیاں صدیاں وچ ہون والی ساری تباہی اسے ہسوے پاروں ہوئی اسے ”میں“ پاروں ہوئی۔ ایہ ”میں“ او ”مایا“ پاروں سی۔ اس مایا نے کئی ونڈاں بنائیاں ایہناں ونڈاں نے ہی بندے نوں قدرت توں دُراڈا کیتا سی تے ہُن وی پتیاں کر بندیاں ہن۔ اسے پاروں ہی نانک جی آکھیا:

دوجی مایا جگت چت واس کام کرودھ اہنکار بناس

دوجا کون کہا نہیں کوئی سبھ مہ ایک نرنجن سوئی

دھرن گگن نہہ دیکھو دوساری پُرکھ سبائی لونی³

نانک نے کام، کرودھ، اہنکار تے ایہناں نال ہون والے تباہی دا کارن ایہو مایا دی ہے جیہڑی کہ ساڈے چت دا انگ بن گئی اے۔ جیہدے پاروں اسیں دوجے جی نوں آپ توں دکھ کر دیکھنے ہاں۔ پر نانک کہندے ہن کہ ساریاں وچ اک ہی نرنجن ہے دوجا کوئی نہیں ہے۔ ایہتوں تیکر کہ ایہ دھرتی تے انہر، ناری تے نرسبھ برابر ہن ایہناں دی برابری دا ہوکا اس گل دی منگ کر دا اے کہ

ایہناں دی آدر کیتی جاوے۔ ایہناں دی آدر ایہو ہے کہ کہ ایہناں دی رکھیا کیتی جاوے۔ رکھیا توں ایہو مُراد ہے کہ قدرت نے ایہناں نوں جیہڑا سروپ دتا ایہناں نوں اسے سروپ وچ ہی رہن دتا جاوے نہ کہ ایہناں وچ مایا والا کام، کرودھ، ہنکار بھر دتا جاوے جیہدے نال کُل خلقت لئی فائدہ مند ہوون دی بجائے نقصان دہ ہو جاوے۔ اجیہی صورت حال ساڈے ماحول دی اے جیہنوں قدرت نے اجیہا سا جیا سی کہ انسانیت نوں ایہ سکت دیندا سی کہ اوہ اپنا جیون چنگی طرح ہنڈائے پر ساڈی کرنی نے ایہنوں اجیہا وگاڑیا ہے کہ ہُن ایہو ماحول ساڈی جیون دی سکت نوں دنو دن گھٹاؤندا جاندا اے۔ جویں کہ اجو کے وڈے مسلیاں وچوں اک مسئلہ جیہد اسامنا ایس ویلے پوری دُنیا نوں اے تے جس پاروں ساڈی حیاتی نہ صرف دُکھ تے مصیبتاں چھل رہی اے سگوں آئے دن ون سونے روگ اوہدے جیون دا حصہ بن رہے نیں۔ گلوبل وارمنگ اے۔ جیہدے مُڈھ بارے Mark Z. Jacobson دا خیال اے کہ

”Humans first emitted air pollutants when they burned wood and cleared land increasing wind-blown dust.“⁽⁴⁾

یعنی گلوبل وارمنگ دا مُڈھ او دوں ای ہنہ دتا گیا سی جد انسان نے پہلی وار اگ بالی سی تے ایہدے لئی رُکھاں نوں وڈھیا سی۔ پر ویلے دے نال نال انسان دے اس رویے وچ شدت آؤندی گئی۔ تے گلوبل وارمنگ دے کارن وی ودھدے گئے۔ اس توں پہلاں کہ گلوبل وارمنگ دے کارناں بارے گل کیتی جاوے ضروری جا پدا اے کہ پہلے " گلوبل وارمنگ " بارے سمجھ لیا جاوے تاں جو گل سمجھن وچ سوکھ ہووے۔ ایس۔ جارج۔ فلنڈر موجب

”Global warming is a term that is used to refer to an increase in Earth’s average surface temperature. It is due mostly to the release of greenhouse gases (GHs) (into the atmosphere by human-fuelled activities such as increased fossil fuel consumption leading to the release of carbon dioxide)CO2), the increasing use of automobiles, the use of nitrogen base fertilizers, and rearing and breeding large methane-belching cattle. Greenhouse gases such as carbon dioxide, nitrous oxide, water vapor, halocarbons chlorofluorocarbons and hydrofluorocarbons) methane), and ozone have the capability of absorbing infrared radiation from the Earth’s surface, thereby altering the heat balance of the Earth“⁽⁵⁾

اس توں پتہ چلایا کہ ”گلوبل وارمنگ“ توں مراد بھونئیں (بھونئیں توں مراد پورا ماحول اے، زمین، پانی، انبر، تے ہور سبھ کجھ جو ایہدے نال جڑیا ہو یا اے) دا تاء اے۔ جیہڑا کہ اڈواڈ گیسوں دے ودھ جان نال ودھدا جاندا اے۔ ایہناں گیسوں نال درجہ حرارت دا ودھن ای گلوبل وارمنگ اے۔ گلوبل وارمنگ دے کارناں بارے Johan Houghton نے دس انج پائی ہے:

“Thenatural greenhouse effect is due to the gases water vapour and carbon dioxide present in the atmosphere in their natural abundances as now on Earth. The amount of water vapour in our atmosphere depends mostly on the temperature of the surface of the oceans; most of it originates through evaporation from the ocean surface and is not influenced directly by human activity. Carbon dioxide is different. Its amount has changed substantially – by about thirty per cent so far – since the Industrial Revolution, due to human industry and also because of the removal of forests. Future projections are that, in the absence of controlling factors, the rate of increase in atmospheric carbon dioxide will accelerate and that its atmospheric concentration will double from its pre-industrial value within the next hundred years”⁽⁶⁾

اس گل بات توں ایہ سٹہ کڈھیا جاسکدا ہے کہ ایہناں کارناں دے پچھے وڈے محرکات جتھے ملاں فیکٹریاں تے گڈیاں توں نکلن والا دھواں اے او تھے ای اک وڈا کارن قدرتی ماحول دی تباہ کاری وی اے۔ یعنی درختاں دا کٹنا تے جنگلاں دا تباہ ہونا۔

دُنیا وچ ہوون والی گلوبل وارمنگ انساناں وچ پیدا ہوون والی آرام پرستی تے عیش پرستی پاروں ودھ رہی اے۔ ایہدی سزا وی انسان ای بھگت رہے نیں۔ اوہ انج کہ گلوبل وارمنگ دے اثرات نے ساڈے جیون نوں بدل کے رکھ دتا اے۔ ایہ ساڈے ذہن، ساڈے جسم، ساڈے معاشرے تے ساڈے وسیب نوں متاثر کر رہے نیں۔ بلکہ انج کہہیا جاسکدا اے کہ گلوبل وارمنگ دے پاروں انسانی جیون ہُن خطرے وچ پئے گیا اے۔ انسان نے قدرت دے بنائے ہوئے نظام نوں کوں تباہ کیتا ایہدی مثال (Ozone) اوزون دی موجودہ حالت توں دتی جاسکدی اے۔

ایہدے وچ کوئی شک نہیں کہ سورج دے اندروں وی کئی قسم دیاں تابکاری شعاعواں دھرتی

ول آوندیاں نہیں پر قدرت نے انساناں نوں ایہناں تابکاری شعاعواں دے اثرات توں بچاون لئی سورج تے دھرتی وچکاراک چادرتانی ہوئی اے، جس نوں اوزون پرت داناں دتا جاندا اے۔ اوزون پرت بارے جانکاری سانوں انج ملدی اے کہ:

“Ozone is responsible for the temperature inversion that defines the present-day stratosphere. This absorption is critical for preventing UV radiation from reaching the surface of the Earth, where it can harm life”⁽⁷⁾

دھرتی اُتے مختلف گیسوں تے دھونیں توں پیدا ہون والی آلودگی پاروں ایس اوزون پرت وچ اک وڈا سوراخ پیدا ہو گیا اے۔ انج الٹرا وولٹ شعاعواں دے آون نال اک پاسے گرمی ودھدی اے۔ تے دوجا وڈا نقصان ایہ وی دکھن وچ آرہیا اے کہ سورج دیاں شعاعواں وچ پائے جاوے والے تابکاری اثرات دھرتی تیک اپڑنا شروع ہو گئے نیں۔ ایہناں دا اک ہور نقصان ایہ ہے کہ ٹمپریچر دے ودھن نال موذی بیماریاں دے کارن بن رہے نیں۔ ایہناں دا کارن بن دی اے۔ سو جھواناں دی پیش گوئی پہاڑاں اُتے جمی برف پگھلدی اے تے سیلاباں دا کارن بن دی اے۔ سو جھواناں دی پیش گوئی موجب اک ویلا اجیہا وی آئے گا جدوں نیپال، سری لنکا، مالدیپ بلکہ ڈھاکہ تے کراچی ورگے شہروں زیادہ برف پگھلن پاروں سمندراں دی نظر ہو جاوے گی۔ اس دی تفصیل سانوں انج ملدی اے:

“The IPCC 2001 report estimates that global mean surface temperature could rise by between 1.4 and 5.8° C by 2100, which would mean that, in addition, global mean sea level would rise between 20 and 88 cm by 2100.”⁽⁸⁾

سطح سمندر دا ایس حد تک ودھ آنا کوئی عام گل نہیں اے بلکہ ایہدے نال دُنیا دے کئی ملکاں دے مٹ جاوے دا خطرہ وی اے جیویں کہ:

For small island nations, such as the Maldives in the Indian Ocean and the Marshall Islands in the Pacific, a 1 m rise in sea level would flood up to 75% of the dry land, making the islands uninhabitable. Interestingly, it is also these countries, which rely on tourism, which have some of the highest fossil-fuel emissions per head of population than any other country in the world. However, there is a different twist to the story if we consider nations where a

significant portion of the population lives by river deltas; these include, for example, Bangladesh, Egypt, Nigeria, and Thailand. A World Bank report in 1994 concluded that human activities on the deltas, such as freshwater extraction, were causing these areas to sink much faster than any predicted rise in sea level, increasing their vulnerability to storms and floods.⁽⁹⁾

دھرتی تے درجہ حرارت ودھن نال موسماں وچ آئے روز تبدیلی ہوندی اے۔ موسم دی اجیہی غیر فطری تبدیلی انساناں لئی کئی مُصیبتاں دا کارن بندی اے جیویں ورتن جوگ پانی دا گھٹ جانا، مُختلف قسم دیاں بیماریاں دا ودھ جانا۔ اس بارے Mark Maslin دا کہنا اے:

The impacts of climate change – including changes in temperature, precipitation, and sea levels – are expected to have varying consequences for the availability of fresh water around the world.⁽¹⁰⁾

اس ساری صورت حال نوں دیکھن توں بعد اسیں اس سٹے تے پہنچدے ہاں کہ زمین دا درجہ حرارت ودھن نال انسانی جیون خطرے وچ اے۔ اجیہی خطرناک صورت حال توں ناک جیویں بہت پہلاں ای بانجرسن۔ اوہ انساناں نوں اُسے وقت ای اس گل ول بلا رہے سن کہ دھرتی نوں ایہدی اصل حالت ول لے جانا چاہیدا اے۔ نہیں تے دھرتی اُپر کسے وی جیو دا رہنا ناممکن ہو جائے گا۔ اتھے اوہ ایس ای گل ول اشارہ کردے نیں کہ

سوئی چند چڑھے سے تارے سوئی دِنیر تپت رہے
سا دھرتی سو پون ٹھلا رے جگ جیا کھیلے تھاؤ کیسے⁽¹¹⁾

دوسرے مصرعے دے اتنے حصے وچ اک سوال ہے کہ جیا کھیلے تھاؤ کیسے۔ ایہ سوال نہیں حقیقت ہے کہ اگر اجیہی صورت حال ہی رہی جیہڑی کہ ہے، تاں اتھے جیواں دے کھیڈن تے دوردی گل رہن تے ساہ لین وی ناممکن ہو جاوے گا۔

اُتے اسیں پڑھ آئے ہاں کہ ایہ درجہ حرارت کیمیائی گیسوں دے ودھن نال ودھ رہیا اے۔ سوال ایہ ہے پئی اجیہاں خطرناک گیسوں کیوں بندیاں پنیاں نیں؟ اس بارے امریکہ دے اک دارے نے انسانی جیون دے دس وڈے شعبے اجھے دے نیں جیہناں پاروں گلوبل وارمنگ وچ تیزی نال وادھا ہو رہیا اے۔ اوہ ایہ نیں:

The United Nation’s Inter-governmental Panel on Climate Change states that the Global Warming was caused by greenhouse gases due to human activities. The composition of green house gases is 76% carbon dioxide CO₂, 13% methane, 6% nitrogen oxide and 5% fluorocarbons. Therefore, CO₂ is a significant contributor for increasing the global temperature. Researches show that there are eight major sectors which are annually releasing considerable amount of Green House Gases thereby CO₂ into the air, causing global warming. They are viz., power station (21.3%), industrial processing (16.8%), transportation fuels (14.0%), agricultural by-products (12.5%), fossil fuel retrieval processing & distribution (11.3%), commercial & other sectors (10.3%), land use & biomass burning (10.0%) and waste disposal & treatment (3.4%).⁽¹²⁾

انہوں نے چلیا کہ انسان نے جیون دا ہر شعبہ گلوبل وارمنگ دا کارن بنا دتا اے۔ اوہ واہی بیٹی ہووے، سوداگری ہووے، ملاں فیکٹریاں ہوون یاں عمارت سازی ہووے اسیں ہر میدان وچ نرا ایہ ذہن بنایا اے کہ اسیں پیسہ ای کمانا اے۔ بھاویں ساڈا جیون تباہ ہو جاوے۔ اسان انساناں نے پیسہ کماون نوں اتنا ضروری سمجھ لیا اے کہ اپنیاں آون والیاں پیڑھیاں لئی تے فطری ماحول بارے سوچنا تے دور دی گل اپنے جیون بارے وی سوچنا چھڈ دتا اے۔ انج پتہ چلیا کہ پیسہ کماون دا لوبھ لالچ ای گلوبل وارمنگ دا کارن اے جیہنوں با بے نانک نے ہر تھان تے ننڈیا اے۔ اک جگہ لکھدے نیں:

مال کئے مان سو بھاتا بدھی جنم گویا
آکھن سُننا پون کی بانی ایہ من رتا مایا⁽¹³⁾

اک وڈی صنعت عمارت سازی وی اے۔ ایہ اجیہی صنعت اے جیہدے نال باقی ساریاں صنعتاں دا گوڑھا سانگا اے۔ نانک دے سے وچ وی اک پاسے تے بادشاہ نوں شہر آباد کردے سن آپنی حکومت دی انتظامی پکیائی لئی تے دوجا اپنے قبضے نوں پکیاں کرن لئی تے تریجا پیسہ کماون لئی۔ نویاں شہراں دا وں وی اپنے آپ وچ ای چنگا بھلا گلوبل وارمنگ دا کارن سی اوہ انج کہ اک پاسے تے باراں دا وڈھین سی تے دوجے پاسے وڈیاں وڈیاں ماڑیاں دا اُسرن سی۔ بہر حال اوس سے دی عمارت

سازی بارے تھوڑی جیہی جانکاری سانوں ارج ملدی اے:

”سلطان علاؤالدین خلجی نے سرکاری عمارات کی تعمیر کے لئے 70 ہزار کاریگر

لگائے تھے..... تربیت یافتہ کاریگروں کی موجودہ تعداد کے علاوہ فیروز تغلق نے

اپنے 4 ہزار غلاموں کو ان فنون میں تربیت دلانے کا انتظام کیا تھا۔“ (14)

اج ایہ صنعت ناک دے سے توں کئی گنا ودھ گئی اے۔ اک دوڑاے جیہدے وچ ساری دُنیا نس رہی اے تے اوہ ایہ دُنیا دی سبھ توں اُچی تے وڈی عمارت بناون دی دوڑ۔ اوہ وکھری گل اے کئی اجیہے وی نیں جیہدے فُٹ پاتھاں تے رات لنگھاؤندے نیں تے کئی سونے نال جڑیاں چھتاں پٹھ۔ شہراں وچ بنن والیاں کالونیاں اصل وچ شہراں لاگے قدرتی ماحول نوں تباہ کر کے بنائیاں جاندیاں نیں۔ بابا نانک اجیہاں اُچیاں اُچیاں عمارتاں نوں وی مایا موہ کہہ کے ایہناں نوں عارضی کہہ کے ایہناں دی ننڈیا کر دے۔ تے سونے چاندی دے پر بت، ہیریاں تے لعلوں توں وی قیمتی اپنے مالک دی سلاہنا نوں مندا اے۔ بابے نانک دا سونے چاندی نوں اہمیت نہ دینا اصل وچ ایس گُوڑی دُنیا نوں بھنڈنا اے۔ اپنا ایہناں وچاراں دا پرچار اپنی لکھی وار ماجھ وچ ارج کر دے نیں۔

ندیا ہووہ دھین واسم ہووہ دُدھ گھیو

سگلی دھرتی سکر ہووے خوشی کرے رت

جیہو

پر بت سونٹا رُپا ہووے ہیرے لال جڑاؤ

بھی توں ہے سلاہنا آکھن لہے ن چاؤ (15)

پہلے دونہ مصرعیوں وچ بابے نانک ندیا (دریاواں) نوں گاواں دا دُدھ تے واہ نوں گھیوتے پوری دھرتی نوں شکر کرن دی سدھر دا اظہار کیتا اے۔ دراصل ایہ سب شیواں، علامتاں دے روپ وچ آئیاں نیں۔ بابا نانک ایہناں علامتاں راہیں دھرتی دے اوس خالص تے نزول سروپ نوں دیکھن دی چاہ کر رہے نیں جیہدے تے ہر انسان اپنے جیون نوں سوکھ نال ماند اے۔ جد کہ دو جے حصے وچ بابا نانک سونا، چاندی، ہیرے تے لعل دا ذکر کر کے ایہناں پتھراں دی ننڈیا نہیں کر دیا بلکہ ایہناں پتھراں نوں جوڑن تے ایہناں تے مل مارن والیاں تے چوٹ کر دیا ہے۔ جیہناں دی ایس موہ تے لوبھ پاروں ایہ زمین اُجاڑ ہوندی جا رہی اے۔

گلوبل وارمنگ دا اک ہور کارن جنگ وی اے۔ جنگ بابے نانک دے سے دی ہووے

بھادیں اج دے سے دی ایہ لگا تار گلوبل وارمنگ دا کارن پئی بندی اے۔ نت نویں بارود، اسلحے، توپاں،

ٹینک، ایٹم بمب، ہائیڈروجن بمب تے ہور کئی کیمیائی تے حیاتیاتی ہتھیار ہن جیہناں تے ہونوں والے

تجربے تے استعمال زمین دے درجہ حرارت نوں ہر روز گرماندے پئے نیں۔ ہیروشیماتے ناگاساکی تے برسائے جان والیاں ایٹم بمباں نوں نہیں بھلایا جاسکد اجس پاروں اوہناں دی اک پوری نسل ختم ہو کے رہ گئی۔ گوہ نال ویکھیا جاوے تے جنگ دا کارن اپنی طاقت نوں دو جیاں توں منوان دا نشہ اے۔ نانک ایس نشے دی تے ایس دیاں املیاں دی تندیا اچ کر دے نیں:

گھوڑے پاکھر سوئینے، ساکھت بوجھن تیری واٹ

ترکس تیر کمان سانگ تیگ بند گن دھات

واجانچا پت سہیو پرگٹ، کرم تیرا میری جات⁽¹⁶⁾

اتھے نانک جی نیاوس سے دے جنگی ہتھیاراں دا ناں لے لے کے اوہناں دی تندیا کیتی اے۔ اوتھے جنگ دے مول کارن نوں وی بھنڈیا اے جیہدے وچ بادشاہواں دا آپنا لایا بھ ہوندا اے۔ اوہ ہے " کرم تیرا میری جات " یعنی لوکائی دا کیتا کرتا ہی بادشاہواں دی ہستی نوں بناون والا اے۔ ایہو ہستی ہے جیہڑی اوہناں نوں انساناں نال انساناں نوں بھڑاون دے داء پیچ سکھاؤندی اے۔ پر ایہناں بادشاہواں نوں، ایہناں دے ایس سارے لاؤ لٹکرنوں، اس دھرو نال جڑے اسلحے نوں تے ایہناں سھناں نال ہوندے دھرو نوں نانک جی ہونا نال بھریا بھکا نا کہندے نیں

سُلطان ہووا میل لسكر، تحت راکھا پاؤ

صھم حاصل کری بیٹھا، نانک سبھ واؤ⁽¹⁷⁾

ایہدے وچ کوئی شک نہیں کہ جنگی صنعت نے گلوبل وارمنگ وچ وادھا کیتا۔ پوری دنیا دیاں قوماں جتھے اک دو جے دی مار دھاڑتے دو جے مکاں اُتے مل مارن لئی جیہڑا تباہ کن اسلحہ تیار کیتا، اوس اسلحے نے نہ صرف کروڑاں انساناں نوں مکا یا سگوں قدرتی ماحول نوں وی رچ کے تباہ کیتا۔ ایس حوالے نال موجودہ صدی وچ عراق، شام، یمن، لیبیا تے افغانستان وچ ہوون والی تباہی وی ساڈے سامنے وے۔

اتھے ایہ گل وی چھتے رکھن جوگ ہے پئی صوفی رُکھاں، پکھواں، پشواں نال ایس لئی نہیں پیار کریندے جو ایہ انسان دیاں لوڑاں پوریاں کر دے نیں، سگوں اوہ ایہناں دا آدر ایس لئی کر دے نیں کیونجو اوہ (صوفیاء) ایہناں نوں قدرت دا جیوندا جی سمجھدے نیں۔ قدرت دیاں ایہناں جییاں نوں جیہڑے اپنا شوہ بندے دے نال لائی آؤندے نیں، اوہناں نوں بندہ اپنے لوبھ لالچ تے مل مارن لئی وڈھی آؤندا اے۔

لوکائی دے ایہ سارے صنعتی حربے کسے نہ کسے طرح گلوبل وارمنگ وچ وادھا کر رہے نیں۔

ایہناں سارے کارناں دامدھ وی کیونجو پیسہ کماتا ای آہا سوبابے نانک ایہناں نوں اچ زندیا:

راجے رعیت سکدار، کوئی نہ رہی او
 ہٹ پٹن بازار، حگمی ڈھسی او
 چکے بنک دوار، مورکھ جانے آپنے
 درب بھرے بھنڈار، ریتے اک کھنے
 تازی رتھ ٹخار، ہاتھی پاکھرے
 باغ ملکہ گھر بار، کتھے سیاپنے
 تنبو پلنگ نوار سراچے لالتی
 نانک سچ داتار، شناخت قدرتی)) 1 8

نانک بھانے راجے، رعیت، ہٹ (ہٹی) پٹن (چنگلی)، چکے بنک دوارے، بھرے بھنڈار
 ایویں نہیں بنے ایہناں نوں اُسارن والے ای ایہناں نوں بناون والے وی نہیں۔ پر ایہ مل مارن والے
 مورکھ نہیں کیونجو اوہ کرن والیاں نوں نہیں جاندے۔ اوہناں بھانے کرن والے ہے ای نہیں۔ بھرے
 بھنڈاراں والیاں سکھنیاں نوں (کرن والیاں نوں) تازی رتھاں، ہاتھیاں، پاکھریاں دے زور تے
 دیلیا ہویا اے۔ پر نانک ایہ گلاں کر کے ایہ اخیر مصرعے وچ کہندا اے "نانک سچ داتار، شناخت
 قدرتی" نانک ایہناں ساریاں و بہاری انگاں دی نفی کردا کہندا اے کہ اصل، مڈھ، شوہ تے ہے
 داتار (دین ہار، دان کرن والا) ایہ داتار ہر تھاں ہے۔ اسے داتار دے روپ نیں واء، مٹی، پانی، آگ،
 بھوئیں، انبر، سورج، رُکھ ایہ سبھ دکھ دکھ ہو کے وی اک نیں۔ ایہناں دے وچ دی اکائی ہی قدرت ہے۔
 اسے قدرت دی شناخت دی گل کردے نیں پئے نانک۔

اس اسلحہ سازی دی صنعت توں اڈ وی کئی صنعتاں آج دے زمانے وچ قائم نیں۔ جیہڑیاں
 ہڈی دل وانگ و دھدیاں جاندیاں نیں ایہناں دے ودھا دے کارن قدرت دا جیہڑا اصل سروپ
 سیہانن دی گل نانک کیتی سی اوہ اوہ سروپ ساڈیاں اکھاں توں پروکھا ہوندا جاند اے۔ ایہناں ساریاں
 گلاں نوں ساہمنے رکھ کے نانک نے آکھیا سی پئی۔

پون گرو پانی پتا، ماتا دھرت مہت)) 19

بابا نانک ایہ گل سمجھائی ہے کہ گلوبل وارمنگ دا کارن انسان دا لو بھ ہے اوہ پیسے جوڑن دا
 ہووے، عیش عشرت دا ہووے تے بھادیں طاقت دے نشے دا۔ ایہو اوہ شیواں نیں جیہڑیاں بندے
 نوں کوڑ ول لے جاندیاں نیں۔ ایہ کوڑ بندے دی روح دا انگ بن کے اوہنوں وی بدل دیندا اے
 جیہدے نال بندہ، بندہ نہیں جنور بن جاند اے تے ایہ کوڑ ای جنت ورگی سوہنی دھرتی نوں جہنم بنا دیندا

اے۔

مکدی گل ایہ کہ باجے ناکہ قدرت سرجی ہر شے نوں آدر دتا اے۔ اوہ کائنات دی ہر شے نوں مالک دی تعریف وچ رُجھیا ویکھدے نیں۔ اوہناں بھانے ایہ سبھ شیواں مالک دی تخلیق نیں تے مالک دی سو بھا ودھاو لئی نیں۔ اوہ ایہناں شیواں نال ایہناں دے خالق دی آرتی اُتارن دی گل بڑے ای نسیج نال کردا اے تے کہندا اے کہ:

گنگن مے تھال روچند دیک بنے، کارکا منڈل جنک موتی

دھوپ ملان لوپون چورو کرے سگل بن رائے پھولت جوتی

کیسی تیری آرتی ہوئے

بھوکھنڈن تیری آرتی (20)

ناکہ نے ایہناں سب شیواں نوں مالک دی آرتی اُتارن والیاں شیواں کہہ کے ایہناں دے آدر نوں ہور ودھا دتا اے۔ ہُن ایہ ساڈی (سارے انساناں) مرضی ہے کہ اسیں ایہناں تے قبضہ کر کے ایہناں نوں برباد کر دے ہاں یاں فیر ایہناں دا آدر کر کے ایہناں توں سکھ ماننے آں تے اپنیاں آؤن والیاں نسلاں نوں محفوظ تے ستھرا ماحول دینے آں۔

References:

- * Associate Professor, Department of Punjabi, Oriental College, Lahore.
- ** M.Phil Scholar, Department of Punjabi, Oriental College, Lahore.
- 1- Shankar Daas Badhan. Guru granth Sahib (Ludhyana: Balaraj Singh Publishers, Chora Bazar 1987) Asa ki Var (mahila:1)464.
- 2- Shankar Daas Badhan. Guru granth Sahib, Rag Gauri (mahila:1)224.
- 3- Shankar Daas Badhan. Guru granth Sahib, Asa Ki Var (mahila:1)223.
- 4- Air pollution nd globl wrming. mark. G. Jacobson.(Cambridge: Cmbridge university press,2012)xvi.
- 5- S.George philnder. Encyclopedia of globl wrming and climte change (london: Sage publictions,2008)456.
- 6- John Houghton.Globl wrming the complete briefing (Cmbridge: Cmbridge University, U.S, 2009).23.
- 7- Mark Z. Jacobson.Air pollution and globl wrming history science and solutions.(Cmbridge: Cmbridge University Press, 2012)237.
- 8- Mark Maslin. Global warming A very short introduction (New york: Oxford University Press,2004)84.
- 9- As Above, 85

- 10- As Above, 86
- 11- Siri guru Granth Sahib. (Ludhyana: Balaraj Singh Publishers, Chora Bazar 1987) Rag Ramakali (mahila:1)903.
- 12- Zaideh Sagheb. The role of building construction materials on global warming (Hyderabad: Centre for earthquake engineering international institute of information technology, 2011)03.
- 13- Guru granth Sahib (Ludhyana: Balaraj Singh Publishers, Chora Bazar 1987) Siri Rag (mahila:1)24.
- 14- Kanvar Muhammad Asharaf. Hindustan Ahid-e-Vasta Main (Karachi: City Book, 2007)139.
- 15- Guru granth Sahib (Ludhyana: Balaraj Singh Publishers, Chora Bazar 1987) Var Majh ki. Salok (mahila:1)142.
- 16- Guru granth Sahib, Siri Rag (mahila:1)17.
- 17- Guru granth Sahib, Siri rag. (mahila:1)14.
- 18- Guru granth Sahib, Rag Majh, Var Majh ki, 141.
- 19- Guru granth Sahib, Jap Ji Sahib, 08.
- 20- Guru granth Sahib, Rag Dhanasari, Sohila mahila:113.